

Full Length Research Paper

Akkaataa Himiinsa Durdurii Oromoo Tuulamaa: Hurrubbiirratti kan Xiyyeeffate

Dastaa Dassaalany (PhD)*

Yunvarsitii Addis Ababaa

Iimeelii: destadesalegn@yahoo.com/desta.desalegn@aau.edu.et

Submission Date: August 25, 2021

Acceptance Date: April 02, 2022

Axareeraa

Qorannoo kana gaggeessuuf ka'uumsi sababoota lama. Sababni duraa, adeemsa qorannoo kanaan duraa keessatti durduriidhaaf malee namoota durdurii himan ilaalchisee xiyyeeffannaa ga'aan laatamuu dhabuu isaati. Sababni lammataa hurrubbiin namoonni yemmuu dudurii himan raawwatan baay'ee kan nama dinquufi kan qoratamuu qabu ta'uu isaati. Kanuma bu'uura godhachuudhaan kaayyoo gooroon qorannoo kanaa hurrubbii namoonni durdurii himan agarsiisan qaaccessuudha. Kaayyoo kana galmaan ga'uufis akaakuuwwan qorannoo jiran keessaa qorannoon qulqulleeffataa/ akkamta bu'uureffatamee jira. Odeeffannoo raga waliiti qabuuf malli iddatto akkayyooofi iyyaafannoo hojiirra oolani jiru. Teekiniikoonni odeeffannoo funaanuuf oolan afgaaffiifi daawwannaadha. Maleenyaan qorannichi bu'uura godhate ammoo seenessaa kan giddu-galeeffate. Argannoon qorannichaa akka mul'isutti namoonni durdurii yemmuu himan hurrubbiidhaan (raawwii qabatamaa sochii qaama isaanitiin) deeggaramanii seenessu. Durdurii seenessamu keessatti qooddataan kan reebu yoo ta'e seenessaanis harkaan akka rukutuuf qophaa'eetti agga'ama. Qooddataan kan lolee dubbatu yoo ta'e seenessaanis nyaara guuree, ija babaasee, harka aboottifatee, hidhii ciniinnatee, agarsiisa. Dhimma nama kolfisiisus yoo ta'e seenessaan seeqee agarsiisa. Raawwiin seenessitoonni agarsiisan kun kan namoota murtaa'e qofarratti mul'atu osoo hintaane namoonni durdurii seenessuu danda'an hundumtuu yemmuu raawwatan argina. Gochi kun durduriin dhihaatu sun akka dhama qabaatuufi ergaan sirriitti akka darbuuf faayidaa guddaa qaba. Kanaafuu, durdurii tursiisuuf hurrubbiin dhama durdurii qabate kunis akka walumaan turu viidiyoodhaan waraabanii kuusuudhaan olkaa'uun murteessaa ta'a.

Jechoota Ijoo: akkaataa, himiinsa durdurii, hurrubbii, Oromoo Tuulamaa

Abstract

There were two reasons that initiate the researcher to undertake this study. Firstly, most researchers gave more emphasis to the text than the performers of oral literature. Secondly performances that narrators of folktales show during narration are very amazing which need research. Based on this rationale, the main objective of this study was to describe style in folktales focusing on performance as a style. To meet this goal, qualitative research method was employed. Purposive and snowball sampling techniques were also applied. Interview and observation were the tools employed to collect the data. The research conducted based on the performer-centered- approach. The results of the data showed that performers show different gestures and facial expressions during narration. They act as characters of a given narrative. If the character quarrel with his/her opponent on any business, the performers' eyebrows pull down together, wide open or glaring eyes or intensely staring, one side of the mouth raised and these all give its aesthetic flavor to the story. Other performances that narrators vivid during narration are arm placement - up, down, crossed, straight; Shoulder movements up-down, hanging, hunched. All these gestures give original flavor for narrations. This shows that, the documentation of oral narratives needs to be done with their respective performance, at their natural setting.

Key Terms: Style, Tuulamaa Oromoo, folktales, performance

1. Seensa

Oromoon Tuulamaa maatii Oromoo Booranaa keessa naannawa Finfinneetti warreen argamani. Kanas Sumner (1996) akka ibsetti Oromoon Tuulamaa Shawaa keessa naannawa Finfinneetti argama. Akka yaadichaatti maatii Oromoo keessaa tokko kan ta'e Oromoon Tuulamaa Giddu- gala Oromiyaatti argama. Naannawa Finfinnee kallattii hundattuu argamu. Finfinnee dabalatee gid-dugalli Oromiyaa lafa jireenya isaati jechudha.

Oromoon Tuulamaa loqoda dubbiitiin maatii Oromoo biroorraa adda. Isa kanas Desta (2015, f^a. 40) haala itti aanu kanaan barreesse:

In addition to using most borrowed terms from Amharic, they use different sounds in certain words that are used in their daily speech. Their dialect is different from what the contemporary government media such as radio and television are using. ...In Tulama Oromo dialect, 'ch' sounds are used in these words such as *Eecha-* where, *keecha-* inside, *kaleechaa-*yesterday, *keechummaa-*guest, *balleechaa-* mistake etc.

Yaada kanarraa kan hubatamu Oromoon Tuulamaa jechoota ergisaa baay'ee fayyadamu. Dabalataanis loqonni jechootarratti isaan fayyadaman maatii Oromoo biroorraa adda. Jechoota murtaa'anirratti qubee dacha 'ch' jedhamtu fayyadamuudhaan beekamu. Eessa jechuuf eecha jedhu, kaleecha, keecha, obboleecha, waalechaa, awwaaldiigecha, waraabecha...jedhu. Loqonni Oromoon Tuulamaa fayyadamu kun kan miidiyaan (raadiyoofi teelebijiinidhaan) dhihaaturraa adda. Durdurii seenessuurrattis loqoda akkasii waan fayyadamaniif maatii Oromoo kaawwanirraa (fakkeenyaaf Oromoo Maccaafi Booranaarraa) adda ta'u.

Oromoon Tuulamaa akaakuuwwan afoolaa hedduu fayyadamanii dhimma adda addaa ittiin bahu. Isaan keessaa kanneen akka mammaakkaa, hiibboo, durdurii, geararsa, faaruu loonii, faaruu daa'ima, weedduu gaa'elaa, sirboota hojiifi kanneen biroo eeruun nidanda'ama. Akaakuuwwan kunneen hunduu akkaataa ittiin dhihaatan kan mataa isaanii qabu. Qorannoo kana keessatti akkaataa durduriin itti dhihaaturratti kan xiyyeeffatame yemmuu ta'u isa keessaas hurrubbii fuulleffate.

^a Fuula yaanni barreessitoarraa waraabbatame irratti argamu quba qabsiisuuf gabaajeen 'f' hojiirra oolte. Hojii kana keessatti amma dhumaatti gabaajuma kanatu tajaajila.

Akkaataa himiinsa^b durdurii^c Oromoorratti qorannooleen hojjetaman (amma qorataan sakatta'etti) lakkoofsaan baay'ee miti. Kanneen hojjetan keessaas inni tokko Dastaan (2018) mata duree “*Akkaataa Himiinsa Durdurii Oromoo Tuulamaa*” jechuudhaan kan qorate kaasuu nidanda'ama. Hojii sana keessatti qabxiileen ka'an baniinsaafi cufiinsa durdurii, yoomessafi irra deddeebii gadi fageenyaan dhihaatee jira. Waraqaa kana keessatti ammoo qaamuma akkaataa himiinsaa ta'ee guutumaa guutuutti hurrubbii^d namni durdurii himu raawwatturratti xiyyeeffachuudhaan dhimmoota murteessoo ta'antu dhihaata. Hurrubbii (performance) namni durdurii himu raawwatu keessaas sochii harkaa, kan mataa, kan ijaa, miila, afaanfi qaama guutuu kan hammatu ta'a.

Hojii gaariin durduriirratti hojjetamee jiru kan biroo kan Sumner (1996) mata duree “*Oromo Wisdom Literature: Volume III: Folktales Collection and Analysis*” jedhurratti barreesse. Kitaaba isaa keessatti Sumner durdurii akaakuuwwan adda addaatti qoqqoodee adeemsa keessa amaloota isaan qabanis bal'inaan barreessee jira. Amaloota isaanii keessaas irra deddeebii qabaachuu isaanii addeessee jira. Irra deddeebiin ammoo akkaataa himiinsaatiin walqabata. Kanaafuu, hojii kanaan walitti dhufeenya qaba jechuudha. Kan adda adda taasisu hojiin kun hurrubbii qofarratti xiyyeeffatee isuma kan gadi fageenyaan addeessu yemmuu ta'u kitaaba Sumner keessatti ammoo dhimmi kun xiyyeeffannaa qabiyyee durdruiti malee ga'ee nama durdurii seenessuu miti.

Kanuma bu'uureffachuudhaan hurrubbiirratti qorannoo kana gaggeessudhaaf sababa kan ta'e qoratichi yeroo dheeradhaaf durdurii yemmuu seenessan haalaan hordofaa ture. Sagalee seenessitootaa waraabbatee irra deddeebi'ee dhaggeeffachaas ture. Itti dabalees, viidiyoodhaan kan waraabes irra deddeebi'ee daawwate. Haala kana keessatti hurrubbiin namoonni raawwatan kun nama tokko qofa osoo hintaane hundumtuu haala adda addaatiin hurrubbii agarsiisuun isaanii qorannoodhaaf mijataa ta'uun hubate. Kuni sababa duraati. Sababni lammaffaan akkuman armaan olittis eerame qorannoon dhimma hurrubbii kanarratti qofa xiyyeeffatee dalagame ga'aa hinfakkaatu. Kanaafuu, hojii kana akkaataa himiinsaa hurrubbiirratti xiyyeeffachuudhaan gaggeessuuf qorataatti kaka'umsa hore.

Kaayyoo goeroon qorannichaas akkaataa himiinsa durdurii keessatti hurrubbii namni durdurii seenessu raawwatu qaaccessuudha. Kaayyoo kanas galmaan ga'uudhaaf yemmuu durduriin seeneffamu viidiyoodhaan waraabbiin taasisamee sochii akkamii akka seenessitoonni raawwatan xiyyeeffannaadhan daawwatamee ibsi itti laatamee jira.

Akkaataan himiinsa durdurii dubbiidhaan dhihaatu kanneen akka irra deddeebii, baniinsaafi cufiinsaa, yoomessaafi kanneen biroo ilaallatullee waraqaa kana keessatti garuu guutumaa guutuutti hurrubbii (sochii qaamaa seenessitoonni agarsiisan) qofa ilaalla. Qorannoo kana keessatti hurrubbiin: ija babaasuu, harkaan agga'amu, hiixachuu, nyaara guuruu, hidhii ciniinnachuu, iddoo taa'anii dafanii ka'uufaa kan of jalatti hammatu ta'a. Hurrubbii mormaa olii, kan harkaa, kan qaama guutuu jechuudhaan dhiheessuunis nidanda'ama.

^b Akkaataa himiinsaa inni jedhamee hojii kana keessatti tajaajilu *narrative style* kan jedhuuf dhaabbata. Xiyyeeffannaa guddaanis hurrubbii namni durdurii himu dubbiidhaan walqabsiisee agarsiisurratti ta'a.

^c Qorannoo kana keessatti durdurii kan jedhu isa Afaan Ingiliizitiin folktales jedhamu bakka bu'ee kan tajaajilu yoo ta'u *folktale* inni jedhames *legend, myth* akka hammachuu danda'uufi *oral narrative* jedhamuus akka danda'u yaa hubatamu.

^d Waraqaa qorannoo kana keessatti hurrubbiin dhihaatu sochii qaamaa namni durdruu dhiheessu raawwatu qofa. Hurrubbiin akkaataa himiinsa durdurii garuu daawwattoota/ dhaggeeffattota biras nijiraata. Yemmuu inni seenessu waan nama kolfisiisu dubbate niseequ/ kolfu. Kan nama naasisu yoo dubbates nyaara guuru. Qaama hojii kanaas taasisuu dhabu qorataan yemmuu odeeffannoo walitti qabu isas hubatee jira jechuudhaaf asitte barreeffame.

2. Sakatta'iinsa Barruuwwanii

Afoola (oral literature) kan jedhamu kanaaf moggaasa hedduutu kenname. Akkuma Afaan Oromootiin afoola, ogafaan jennuun barreessitoonni addda addaa (Finnegan (1992), Dorso (1972), Simsfi Stephens (2005), Bauman (1977, 1992) warreen jedhaman *oral literature, verbal art* moggaasanii ittiin barreessanii jiru.

Durdurii (oral narratives) akaakuu afoolaa keessaa isa tokko. Afoolli ammoo akaakuu foklooriiti. Yaada kana kan nuu dhugoomsu yaad Simsfi Stephens (2005, f.12) barreessani:

Folklore can be categorized in many ways, based on its particular characteristics and how it are [is] expressed. Three broad categories often used to describe folklore are verbal, material and customary. Within these genres, there are numerous types or subtypes of lore. Verbal folklore includes any kind of lore involving words, whether set to music; organized in chronological, story form; or simply labeling an activity or expressing a belief in a word or phrase.

Ibsi jarreen kanaa foklooriin akkaakuu sadi akka qabuufi isaanis afoola, meeshaalee aadaafi duudhaa hawaasaa ta'uu nu hubachiisa. Akaakuuwwan kanneenitti qoodudhaafis amaloota isaan qaban bu'uura taasifachuun barbaachisaa ta'a. Tokkoo tokkoon akaakuuwwan kanneenis guureewwan (sub-genres) gara garaa akka of jalaa qabaachuu danda'an ibsani. Fakkeenyaaf, afoolli kan afaaniin dhihaatu akka hammatu kaa'anii jiru. Egaan kanneen afaaniin dhihaatu akkuma jirutti ta'ee raawwiis kan dabalatu ta'uusaa dagachuu hinqabnu. Dubbiidhaan dhihaata yemmuu jedhamu yeroo baay'ee hurrubbiin (raawwii qabatamaan, qaam-sochiin) isa dubbatamu sanatti lubbuu akka itti horee miidhagina kennuuf hinilaallu ta'a. Qorannoo kana keessatti dhimmi xiyyeeffannaa argate gosoota afoolaa warreen jedhaman (kanneen akka mammaaksaa, hiibboo, geerarsaa, faaaruu daa'immaniifi kkf) keessaa tokko kan ta'e durduriiratti. Innis akkaataa himiinsa durdurii kan hurrubbiidhaan deeggarama ta'a jechuudha. Durdurii yemmuu ibsan himiinsa dubbii dhihaata inni jedhamu sirriidha. Garuu dubbii qofaa osoo hintaane namni seenessu sun sochiin taasisu isa dubbiiidhaan himamu sanatti lubbuu hora. Nimimmi'eessa; ifas nitaasisa. Akka daawattoonni/ dhaggeeffattoonni gammachuudhaan hordofan taasisa; akka hindaganneefis shoora guddaa taphata.

Yaada kana kan sirriitti ifa taasisu ragaa fudhannee ilaaluun gaaridha. Walqunnamtii namootaa (human communication) keessatti wantoonni sadi akka jiran Bowden (2010, f. 6) yoo ibsu, "...there are three commonly understood elements in any face-to-face human communication: words, tone of voice, and body language," jedha. Kunis namnoonni walbira dhaabatani yemmuu walitti duubatan jechoota, toonii sagaleefi^e sochii qaamaa akka fayyadaman nuu ibsa. Dhimmi dubbatamu jira; dhimma sana akkaataan ittiin dubbatamu nijiraata; akkaataa ittiin himan sana sirriitti kan agarsiisu sochiin qaamaa yookin hurrubbii fayyadamu jechuudha. Jarreen sadan *verbalfi nonverbal*^f jedhees bakka lamatti qoode. Jecha dubbii *verbal* jedheen. Lamaan hafan (toonii dubbii hurrubbii) *nonverbal* jedheen.

Itti dabalees, Bowden waliin dubbii namootaa keessatti jecha dubbatamu caalaa hurrubbiin qaamaafi tooniin sagalee akka hojiirra oolan ibsee jira. Dhibbeentaadhaan yoo kaa'us hurrubbiin %55, tooniin sagalee %38fi jechi dubbatamu %7 miira ibsachuu keessatti shoora akka taphatan ibse (isuma, f. 7). Kanarraa kan hubatamu waliin dubbii namootaa keessatti ergaan dabru harki 93 hurrubbiifi toonii

^e Durdurii seenessuu keessatti akkaataa himiinsaa (ol ka'iinsaafi gadi bu'iinsa sagalee) namni durdurii himu dhageessisuu kan mul'isu. Sagalee ittiin dubbachaa turanirraa jijjiiruu, qooddataa durdurii keessaa sana akkeessuus ta'uu danda'a.

^f *Verbalfi nonverbal* kanneen jedhaman lamaan Afaan Oromootiin kan sirriitti bakka bu'an dhibnaan ammaaf ergisaadhaan qorannoo kana keessatti hojiirra oolan. Inni *verbal* jedhame jecha/ dhimma dubbatamu yemmuu ta'u *nonverbal* kan jedhame ammoo hurrubbii qaamaafi toonii sagalee yemmuu durdurii himan fayyadaman ilaala.

sagaleetiin ta'uu isaati. Kanaafuu, dhimmi dubbatamu qaama dhaggeeffatu sanaaf ergaa barbaadame dabarsuuf hurrubbiin murteessaadha jechuun nidanda'ama.

Akaakuu fokloorii ilaalchisee Dorson (1972) bakka afuritti qoodee dhiheessee jira. Isaanis afoola (oral literature), meeshaalee aadaa (material culture), duudhaa hawaasaa (social folk custom)fi hurrubbii aartii (performing folkart) jedhamu. Qorannoo kana keessatti waa'ee qoqqooduutiif xiyyeeffannaan duraa kan laatamellee ta'uu dhabu durdurii kana of jalatti hammatu afoolli akaakuuwwan fokloorii keessaa tokko ta'uu isaa agarsiisuuf dhimmichi astti dhihaate. Durdurii (folktale) kan jedhamu akaakuu afoolaa keessaa isa tokko ta'ee guureewwan haala hololootiin dhihaatan (afseena-legend, raagamtaa-myth) akka of jalatti hammatu Thompson (1946), Bascom (1965) ibsanii jiru. Hojii kana keessattis akkaataa himiinsa durdurii kan jedhu kun afseenaas ta'ee raagamtaa nihammata jechuudha.

Akkuma armaan olitti ibsamaa dhufe hojiin kun hurrubbii namni durdurii himu raawwaturratti xiyyeeffata. Kanaafuu, hurrubbii kan jedhu kanaaf barreessitoonni ibsa akkamii akka kennan ilaaluun bayeessa ta'a. Mee jalqaba yaada armaan gadiirraa yaa eegallu:

In oral literature, there is no independent existence of any material outside performance. What this means is the fact that oral literature is intangible as much as it is not verbalized, actualized or performed. Thus, it is not out of place to say that oral literature is principally sustained on the premise of performance. In a telltale session for instance, the tale remains inactive until it is recounted by the teller. At the point of telling, it is performed, (Nwi-Akeeri, 2017, f. 46).

Yaanni kun kan nu hubachiisu akaakuuwwan afoolaa kamiyyuu hurrubbii malee of danda'anii ergaa barbaadamu dabarsuu akka hindandeenye ta'a. Kana jechuunis afoolli akkuma yoo himame malee hiika hinqabaanne yoo hurrubame malees dhama hinqabaatu. Hurrubbiin afoolaaf baay'ee murteessaa akka ta'e kanarraa argina. Afoolli dhalootarraa dhalootatti kan darbuun dubbiiidhaani yemmuu jennu dubbii sanaan walqabatee hurrubbiitu jira. Akaakuu afoolaa keessaa tokko kan ta'e durdurii akka fakkeenyaatti yoo fudhannee ilaalle, amma namni seenessu hurrubbii barbaachisuun dhiheessutti hiika hinqabaatu. Asirratti ega senessuu kanatu hurrubbiidha.

Simsfi Stephens (2005, f.133) hurrubbii yemmuu kaa'an akkas jedhu: "Performances are usually set off from everyday experience by certain "markers" words or gestures, which signal when a performance is about to take place and when it ends." Akka yaada kanaatti raawwii qabatamaan seenessuu keessatti mul'atu, raawwii gochaa sanaakkuma waan raawwatamaa jiruutti sochiidhaan, dubbiiidhaan akkasuma mallattoodhaan agarsiisu. Kun ammoo dhimma qaamaan yookiin dubbiiidhaan ibsamuu qabu bakka bu'uudhaaf kaayyeffatamee kan raawwatamuufi isa raawwatuufi dawwattoota kan walitti fidu waan ta'eef seenaa durdurii sanas nimiidhagsa. Durdurii yemmuu seenessaan sochii qaamaatiin raawwachaa dhiheessu daawattoonni yaadaan liqimsamanii hordofu. Gocha inni agarsiisu sanas akkuma waan yeroo sanatti ta'aa jiruutti duukaa bu'u. Seenessu yemmuu inni xumuru isaanis deebi'u. Kanaafuu, hurrubbiin (raawwii qabatamaan qaam-sochiidhaan) durdurii keessatti dhihaatu kun bu'aa gaarii qaba jechuun nidanda'ama.

Hurrubbiin, sochii qaamaa namni dubbiiidhaan walqabsiisee raawwatu. Afaan Ingiliiziitiin 'body language' yookin 'gesture' akkasumas 'nonverbal communication' jedhuun.

Raawwii kana qorachuun sababa barbaachiseefis yookin bu'aa isaatiin walqabsiisudhaan Simsfi Stephens (2005, f.173) akka itti aanutti ibsu:

In performance, we can describe activities that include dynamic changes and allow traditions to emerge. It enables us to understand ourselves as observers and participants, as part of the process

of creating communicative art and making meaning from it. Most of all, studying performance helps us see people as an integral part of the folklore shared.

Akka ibsa jarreen kanaatti raawwii qabatamaa keessatti waan hedduu hubachuu dandeenya. Isaan keessaa wantoota jijjiiramanfi kanneen isaan bakka bu'an argina; ofii keenyaafillee keessatti of hubanna. Hunduma caalaa ammoo namoota akka qaama murteessaa fokloorii ta'aniitti akka hubannuuf nu gargaara. Dhimmi kun keessattuu gara seenessitoota durduriitti yoo finne sirriitti ifa ta'a. Durduriin afaaniin dhalootaa dhalootatti daddarba. Wanti afaaniin darbu ammoo irraanfatumu mala. Akka hinirraanfatumneef fala gaariin barbaachisaadha. Fala gaarii sana keessaa tokko sammuu dhaggeeffattootaafi daawwattoota keessatti bocanii tursiisuudha. Kanaafis qaam-sochiin (hurubbii) isaa wajjin kuusuu (documentation)n murteessaadha. Kanaafuu, seenessitoonni durduri keessattuu warreen muuxannoo qabaniifi hurrubbiidhaan agarsiisuu danda'an umrii afoolaa kanaaf murteessoo ta'u jechuudha.

Finnegan (2012) gama ishiitiin faayidaa hurrubbiin afoola Afrikaa keessatti qabu gadi fageenyaan ibsitee jirti. Yaadichis armaan gadiitti dhihaata:

...the performer has various visual resources at his disposal. The artist is typically face to face with his public and can take advantage of this to enhance the impact and even sometimes the content of his words. In many stories, for example, the characterization of both leading and secondary figures may appear slight; but what in literate cultures must be written, explicitly or implicitly, into the text can in orally delivered forms be conveyed by more visible means—by the speaker's gestures, expression, and mimicry (2012: f.7).

Yaada kanarraa kan hubachuu dandeenyu namni hurrubbiidhaan afoola dhiheessu hurrubbii (sochii qaamaa) akaakuu baay'ee fayyadamee daawwattoota/ dhaggeeffattootaaf dhiheessa. Hurrubbiin sun fuulleetti mul'ata. Hurrubbiin ifatti mul'atu kun isa dubbatamu caalaa ergaa dabarsuudhaaf humna qaba. Kanaafuu, akka ogbarruu barreeffamaa waan barreeffame qofarratti kan hirkatu osoo hintaane isa dubbatamu waliin sochiin namni afoola sana seenessu raawwatu ifatti mul'ata. Sohiin sunis hurrubbii qaama gara garaatiin (ija, harka, hidhii...) kan deeggarama ta'uu danda'a. Kanarraa kaanee hurrubbiin afoola himuu keessatti bu'aa guddaa qabaachuu isaa hubachuu dandeenya. Durduriinis akaakuu afoolaa keessaa tokko waan ta'eef namni durduri sana seenessu hurrubbii isaa fayyadamee ergaa dabarsuu barbaade sana dhaggeeffataa dhaqqabsiisa.

Maleenyaa qorannoo kanaa ilaalchisees maddeen gara garaa keessaa sakatta'uun murteessaa ture. Maddeen sanniinirraa yaada adda addaatu argame. Qorannoo foklooriitiif bu'a qabeessa akka ta'e ibsuudhaan kan Dorson (1972) barreesse, isaan lakkoofsaan 12 ta'an, eeruun nidanda'ama: (functional, contextual, historical-geographical (Finish Method or comparative method), historical-reconstruction national (national theory), ideological, psychological, structural, oralformulaic, cross-cultural, folk-cultural, mass-cultural, and hemispheric.) Yaaxxinoonni (malleenyoonni) kunniin fokloorii qorachuudhaaf bu'aa gaarii qabu. Bu'aan isaanii garuu afee (text) qorachuudhaaf malee hurrubbii gadi fageenyaan xiinxaluuf quubsaa akka hintaane barreessitoonni akka Muleka (2014)fi Nwi-Akeeri (2017) bal'inaan ibsanii jiru.

Odeeffannoo gaariin hojiinqorannookanaan walfudhatu kan Muleka (2014)ti. Yaadichis akka armaan gadiitti dhihaata: "Choice of theory in the study of African oral literature has been and still remains problematic. This is because scholars in this field have not ventured into inventing theories that would be directly relevant to the field," (Muleka, 2014, f. 91). Akka yaada kanaatti afoola Afrikaa qorachuudhaaf rakkoon jabaan yaaxxina qorannoon sun bu'uureffatu dhabuudha. Rakkoon sun ammoo kan duraanis ture;

har'as jira. Kanaafis sababa kan ta'e yaaxxina hojii keenyaaf ta'u filachuu dhiisnee kan haala qabatama hojii keenyaa waliin hindeemne duukaa buuna. Yaaxxinoonni sunniin haala qabatama afoola keenyaaf osoo hintaane warreenuma qopheeffateef oola. Afoola Oromoos qaamuma afoola Afrikaa waan ta'eef yaaxxinoonni nuti ittiin fayyadamaa turre quubsaa miti jechuudha.

Kanaaf akka furmaataatti kan kaa'ame yaada itti aanu kana:

...a typical African oral performance is so dependent on the oral artist/performer/narrator, that one cannot predict its direction until it has been performed. The central role of the performer is such that only a performer centered approach to the study of African oral literature can hope to yield a truly accurate interpretation of the oral literary material, (Muleka, 2014, f.91).

Yaanni kun dhimmoota hedduu of keessaa qaba. Gama tokkoon hurrubbiin afoolaa nama afoola sana dhiheessu (seenessaa)rratti kan hundaa'u ta'uu agarsiisa. Kunis afee qofa laaludhaan guutummaa isaa hubachuun akka hindanda'amneefi guutuu ta'uudhaaf hurrubbiin murteessaa akka ta'e hubanna. Gama biroottiin afoolli keenya seenessaarratti hundaa'ee kaayyoo himamuuf galama akka geessisu. Durdurii tokko amma namni seenessu sun dhiheessutti waan rawwatu sana guutuu hubachuun ulfaataadha. Kan lubbuu itti horu seenessaadha/ nama raawwii sana qabatamaan dalagu ta'a jechuudha. Kanarraa ka'uudhaan maleenyaan bayeessi qorannoo afoola keenya qorachuuf bu'uura nuu ta'u, isa hurrubbii giddu galeeffate jechuu dandeenya. Haalli ittiin afoola keenya dhihaatu hunduu hurrubbii kanarraa walaba miti. Hurrubbiin sun dhaamsa darbu sana nimurteessa jechuudha.

Hariiroo hurrubbiifi afoolaa akkasumas dhugummaa yaada ibsamaa jiruu irra caalaa addeessuudhaaf madda biroo wabeeffachuun gaarii ta'a: "Performance is the soul of oral literature," (Nwi-Akeeri, 2017, f.46). Hurrubbiin lubbuu afoolaa ta'uu agarsiisa. Lubbuu isaati jechuun ammoo ammam murteessaa akka ta'e afoolli jiraachuuf hurrubbiin jiraachuun dirqama jechuudha.

Bauman (1977) yaaxxinoota ammayyaa (modern theories) afoola qorachuuf hojiirra oolaa jiran ilaalchisee yemmuu ibsu hundi isaanituu qabiyyee qofarratti kan xiyyeeffatan ta'uu ibse. Kunis hurrubbiidhaaf iddoo kan hinlaanne akka ta'e nuhubachisa. Hurrubbiin afoolaaf murteessaadha osoo jennuu hurrubbii malee afoola qorachuun ammoo hojii keenya sana guutuu hintaasisu jechuudha. Waan hanqatu qabaata. Kanaafuu, afoolarratti (akaakuuwwan afoolaa kamirrattuu) qorannoo gaggeessuuf hurrubbii xiyyeeffannaa keessa galchuu bayeessa ta'a jechuudha.

Kanumarraa ka'uudhaan qorannoon kun maleenyaaseenessaa kan giddu galeeffate/performer centered approach/ ta'a jechuudha. Sababni haalli dhiheenya kun filatameef qorannichi guutumaa guututti hurubbii seenessitoonni yemmuu durdurii himan raawwatanirratti xiyyeeffata. Kanaaf, maleenyi xiinxala (analytical approach) qorannoo kanaa kallattii Muleka, (2014) hordofee kan rawwatame ta'a.

3. Malleen Qorannichaa

Qorannoon kun gosa qorannoo qulqulleeffataa yookin akkamtaa (qualitative)ti. Sababni isaas odeeffannoon afgaaffiifi daawwannaadhaan funaaname. Hurrubbii nama durdurii seenessuu irra deddeebidhaan ilaalee ibsuuf akka mijatu viidiyoodhaan waraabuunis murteessaa waan ta'eef, kunis hojiirra oolee jira. Yaada kanas barreessitoonniifi qorattoonni akka Okpewho (1992) fi Finnegan (1992) ni deeggaru. Durdurii namoota seenessanirraa waraabuun sagalee isaanii qofa osoo hintaane hurrubbii yemmuu seenessan agarsiisan waliin ta'uu akka qabu jala muranii ibsan. Sababni isaas sagalee qofa waraabuun hurrubbii waan hinagarsiisneefi ibsi hurrubbiirraa argamu yoo irraa hafe guutuu akka hintaane agarsiisa.

Yaada kana Ball (1954, f. 171) haala itti aanuun dhiheesse: “Recording on tape retains pitch, intonation, and voice intensity, but omits gestures, facial expressions, and practically all concept of audience.” Akka yaadichaatti durdurii teepidhaan waraabuun akkaataa seenessuu (olka’iinsaafi gadi bu’iinsa sagaleefaa dabalatee) haalaan kan kuusuuf fayyadu yemmuu ta’u hurrubbii (sochii qaamaa yemmuu seenessuu fayyadanfaa) agarsiisuu garuu hindanda’u. Kanaafuu, durdurii guutuu ta’e namoota seenessurraa waraabbanne jechuun kan danda’amu viidiyoodhaan hurrubbii isaani waliin fudhachuun yoo danda’ame jechuudha. Sababa kanaaf durdurii walitti qabuudhaaf viidyoon qorannoo kanaaf tajaajilee jira.

Mala iddatteessuutiin wal-qabatee, iddattoo akkaayyoo (purposive sampling) kan jedhamuufi iddattoo iyyaafannoo yookin dabraa dabarsoo (snowball sampling) hojiirra oolche. Warreenan duraan beeku itti kaayyeffadheen bira deeme. Warreen haaraa iyyaafadheen argadhe jechuudha. Haala kanaan, namoota durdurii sirriitti himuu danda’an kanin argadhe warreenan duraan qorannoo birootiif itti fayyadamaa ture bu’uureffachuudhani. Isaanumtuu amma yaadatan erga natti himaniin booda namoota biroo naa eeranii warreen naa eeraman bira deemee durduriwwan barbaadaman walitti qabadhe.

Warreen odeeffannoo irraa argadhe kanniin afgaaffii fayyadamuudhaan kanin gaafadhe yemmuu ta’u sagalee waraabduufi viidiyootti dhimma ba’een jira. Lamaan walbira qabee sababnin fayyadameef viidiyoo sochii isaan yemmuu durdurii seenessan taasisan akka jiruun fudhachuuf yemmuu ta’u waraabduu sagalee kanin fayyadameef ammoo qulqullina sagalee sirriitti eeguuf jedheeni. Durduriwwan walitti qabaman kanniin irra deddeebi’ee ergan dhaggeeffadhee viidiyoos ilaaleen booda gara barreeffamaatti jijjiire. Sochii qaamaa namoonni yemmuu durdurii seenessan raawwatan dubbistootaaf akka mijatu hammattuu keessan kaa’e. Hojii kana keessatti garuu iddoo tokko tokkotti malee hammattuu dhiiseen barreeffamumaan ibse. Haala kanaan durduriwwan digdamii-shan namoota kudha-shan irraa funaanudhaan qorannoo kanaaf itti fayyadamuu danda’een jira.

Malli qaaccessa ragaalee dhimma itti ba’ame qaaccessa addeessaa (descriptive analysis) kan jedhamu. Durduriwwan aoolarraa walitti qabaman keessaa akkaataa namni seenessu qaam-sochii agarsiisu ragaadhaaf durduricharraa muruudhaan ibsuu ta’a. Ibsi sun akkaataa himiinsa durdurii keessaa hurrubbiidhaan (qaam-sochiidhaan) ala dhimmoota biroo hammachuuf kan yaalame miti.

4. Qaaccessa Ragaalee

Akkaataa himiinsa durdurii keessaa tokko kan ta’e hurrubbiin seenessaan raaawwatu kanatti aansee fakkeenya qabatamaa waliin dhihaata. Hurrubbiin dhimma dhihaaturratti hundaa’ee harka, miila, ija, nyaara ijaa, hidhii, arraba, mormaafi qaama guutuu hirmaachisa. Hurrubbii kanas namoota murtaa’an qofa osoo hintaane namoota durdurii sirriitti seenessuu danda’an hirmaachisuudhaan kan funaaname akka ta’e quba qabsiisuun gaariidha. Durdurii tokko namoonni adda addaa akka seenessan haalli ittiin taasisames jira. Mee tokkoo tokkoon isaani durdurii ittiin dhihaatan keessaa muruudhaan fakkeenya fudhannee yaa ilaallu.

Hurubbii Harkaa

Sochiiwwan seenessaan durdurii yeroo baay’ee argisiisu keessaa sochiin harkaa yeroo baay’ee akka mul’atu odeeffannoon qorannoo kanaa ragaadha. Keessattuu manguddoonni sochiilee hedduu harka isaaniin agarsiisaa seenessu. Mee sochii seenessaan harkaan agarsiisaa durdurii seenessu fakkeenya fudhachuudhaan yaa ilaallu. Jalqabarratti hariiroo Waaqaafi gaangee kan seenessu akka itti aanuutti dhihaata: “*Waaqni durii lafatti gadi dhiwoo jira jedhan...*” [harka lafatti gadi qabee dhiheenya sana agarsiisa]. Durduricha namni seenesse yaada kana jalqabarratii dhiheesse. Ennuma jalqabu sochii harkaatiin jalqabe. Waaqni samiirraa lafatti gadi dhihaatee jiraachaa akka ture agarsiisudhaaf harka

jalqaba ol agaarsiisee itti aansudhaan lafatti gadi qabee agarsiise. Durdurichi waa'ee beelladootaafi Waaqaa kan seenessu waan ta'eef harkaan dhiheessee agarsiisuu isaa sana keessa hariiroo isaanii agarsiisuuf itti gargaarame. Lafatti dhihoo jiraachaa yeroo turetti beelladoonni fakkeenyaaf gaangeen dhiittee, re'een waraantee rakkisnaan akka irraa ol fagaate agarsiisuuf ammas akkas jedhee sochii harkaatiin deeggaree agarsiise:

“*Dhala gogi' jedheeni. Waaqni akkanatti kunoo akkas olfagaate jedhani...*” [*harka samiitti olhiixxatee fagaachuu agarsiisa*]. Samiitti ol fagaatee deemuu Waaqaa agarsiisuuf harka sirriitti ol qabee agarsiise. Namni seenessaa kana daawwatu isa dubbatu caalaa isa inni harkaan agarsiisu gammachuudhaan hordofa. Akkuma waan Waaqa yemmuu ol fagaachaa deeme sana bira jiruutti sochii harkaatiin mi'eessee dhiheessa.

Ammas sochii harkaa meeshaa birootiin deeggaramaan kan walqabate akka itti aanutti ilaalla:

“*...duula dhabnaani waraana dhabnaani 'Yaa waaq nuu ajaji teenyeetuma bukoofnee duula nuu ajaji,' jedhee Bokkaaniin kun eeboodhaan lafa rukuta jedhan...*” Durduriin kun haala mootichi Bokkaan jedhamu waan dalagu dhabnaan duula nuu dhali jedhee hawwii isaa ibsate seenessa. Nama itti duulu yoo argate waraanuuf qophaa'uu isaa murteeffachuu haala mootichi waraanaan lafa waraane agarsiisuuf seenessaanis ulee harkaa qabuun lafa dongore. Kunis sochiin inni agaarsiise meeshaa fayyadamuudhaanis ta'uu mul'isa.

Addeessa isaa itti fufuudhaan Giraany Ahmad dhalatee gootummaan isaa sirriitti himamuu jalqabnaan Bokkaan akka dhaga'e, loltoota baay'ee qabaachuu isaa ibaschuuf sanyii xaafii qicee akka itti erge seenessa. Haala Bokkaan sanyii xaafii qicee erge sana seenessaan yemmuu ibsu, harka mirgaatiin biyyee lafaa hammaaree dhageeffattootatti agarsiise. Achumaan Giraany Ahmad yemmuu deebii kennuuf, ‘*... loltoota baay'ee ati jettu sanaaf dhagaan tokkichi kun ga'aadha jedhee kuunno dhagaa dhaabaa kan jedhamu sana as erge jedhan...*’ jedhee dhugumattuu dhagaa dallaa tokko jala dhaabatu harkaan agarsiise. Asirraas wanti hubannu durdurii yemmuu seenessan waan durdurii waliin walqabatu kallattumaan agarsiisaa kan seenessan ta'uu isaati. Dhagaa Dhaaba kan jedhamu sun fakkeenya gaarii ta'uu danda'a. Dhagaan sun Giraany Ahmad farda isaarra godhatee iddoo deemitti kan waliin socha'u keessaa isa tokko jedhama. Kanaafuu, durduricha keessas dhimmi isaa waan eerameef seenessaan quba itti qabee agarsiise.

Sochii harkaa meeshaa waliin walqabate seenessaan waanuma lafatti argate fudhatee bakka buusudhaan yemmuuagarsiisaa seenessus nijira. Bulgu ilama guddifate warra irraa guddifatetti ergee yemmuu mucichi isa hamatu dhaga'ee hamiin sun hangam akka sammuu isaa miidhe agarsiisuuf haaduu ittiin jedhee nawaraani yemmuu jedhuun seenessaan muka lafaa fuudhee ittiin hiixatu argina. Mukni inni ittiin hiixate kun haaduu Bulgu qopheeffate sana bakka bu'uu isaati. Mucichi irraa fuudhee yemmuu waraanus seenessaan ‘*...irraa fuudhee waraane...*’ yemmuu jedhu akkuma nama haadudhaan waraanuu mukicha gam tokkoon fiixee dheeressee gam tokkoon akka muka isaa qabeetti gara dheeressee sana qara haaduu fakkeessee lafatti gadi dhundhulchee harka jabeessee waraane. Harka jabeeffachuuf hidhiis ciniinnatee agarsiise.

Hurrubbii harkaa jechuudhaan addatti baafnee kan ilaaluu yaalle kana keessatti irra caalaa isa sochii harkaatiin raawwatamuuf xiyyeeffannaa laanne malee sochiin biroos waliin jiru. Fakkeenyaaf, haka jabeeffatee waraanudhaaf hidhii ciniinnachuun nimul'ata. Inni na waraani jedheen, Bulgu lolee dubbate waan ta'eef nahuun isaa hinoolle waan ta'eef sodaafi dallansuun ija mucichaarrattis nimul'ata. Kanas seenessaan nyaara guuree agarsiisee jira.

Hurrubbii Qaama Guutuu

Akkuma sochii harkaarratti ilaalle seenessaan sochii qaama isaa hunda (seenessitoonni manguddoota ta'an garuu qaama murtaa'e) fayyadamanii durdurii sana ibsuudhaan yeroon dhiheessu nijira. Mee durduruma tokko kan namoota sadirraa argame adda addummaa sochii qaama isaan agarsiisan waliin ilaalla. Jalqaba manguddoon tokko kan seenessan armaan gadittidhihaatee jira:

...Horo kan jedhamu Oromtichi tulluurraa bu'ee bishaan dhugaatii...laga jiidhaa dhuguu hoo deemu, gajedhee dhuguudhaa hoo gadi jedhu 'Horo!' kan jedhu jechi duubaa hordofee jedha. Horo hoo of duuba gara galuu, jechi kun jecha Waaqayyoo waan ta'eef Horo iddoo lamatti addaan baqaqee jedhan...

Durduriin kun waa'ee Oromticha duraa isa Horo jedhamuu seenessa. Seenessaanis Horo bishaan dhuguuf yemmuu hora bu'etti qaamni tokko isa duubaa yemmuu waamu of duuba mil'achuu isaa agarsiisuuf morma isaa duubatti micciiree dhiheesse. Sana booda Horo bakka lamatti addaan bahuu agarsiisuuf harka lamaanuu jalqaba walitti qabee itti aansudhaan addaan qoodee, haala Hortuun Hororraa uumamtee lama ta'an agarsiise. Sochiin seenessaan kun agarsiises kan sochii harkaafi kan sochii mormaa waliin ta'aniiti jechuudha.

Durduruma kana namni biroo akka seenessu gaafannaan garaa garummaan isaan mul'isan inni tokko of duuba mil'achuu sanarratti qaama isaa kan mudhiidhaa ol jiru hundaan socha'ee of duuba gara gale. Horo waamamee haala ittiin mil'ate agarsiisuuf iddoo taa'uu sirriitti socha'ee sochiifiin seenessaa agarsiise. Itti dabalees Horo sagalee isa waamu kan dhaga'e yemmuu bishaan dhuguuf gadi jedhu ta'uu isaa agarsiisuuf iddoo taa'uu ol jedhee harka lamaanii lafa qabatee lafatti gadi jedhe. Yemmuu of duuba mil'atu ammoo bakka taa'utti deebi'ee akka nama nahee ija babaasee, afaanis banee bitaa mirgatti gara gale. Haala kanaan qaama guutudhaan sochii agarsiisee dhiheesse.

Seenessaa sadaffaan warreen kaanirra dargaggeessa fakkaata. Akka waan haaraa itti dabaluu seenessuu akka barbaadu dubbate. Carraan laatameef. Horo tulluu gubbaa akka jiraatu tulluu fuulleetti argamu Gaara Erer harkaan agarsiisudhaan eegale. Sana boda gaaf tokko bishaan dheebotee dhuguuf tulluurraa yemmuu gadi dhufu jalqaba harka gubbaatti olqabee achumaan gadi siksaa agarsiisaa ibsa. Seenessi isaa sochii harkaa waliin walsimatee adeema. *Achumaan gadi bu'ee horatu jira jedhanii akkuma kunoo hora keenyaa kana... jedha* (ammas harkaan gara Hora Arsadi itti argamu agarsiisa). *Hora sana bira ga'ee dhuguudhaaf kunoo akkanatti gadi jedhe* (harka lamaanii lafa qabatee jilbiiffatee afaaniin akka waan dhuguu gadi jedhee agarsiise). Oggaa inni dhuguuf gadi jedhu Rabbi Yaa Horo' jedhee waame. *Yemmuu sagalee Rabbii kana dhaga'u akka malee rifatee utaalee ka'ee bitaa mirga laallate* (isa dubbachaa jiru sana gochaanis utaalee ka'ee akkuma nama baay'ee nahee ija babaasee bitaa mirga iaale). Asirratti sochiin inni taasise qaama guutuu ta'e. Seenicha ittuma fufuudhaan Horo iddoo lamatti addaan ba'ee argamuu isaa seenesse. Addaan ba'uu sanas harka lamaan walbiraan ga'ee addaan baasee agarsiise.

Sochii qaama seenessitoota sadan kanarraa dhimmoota sadi hubachuu dandaenya. Inni duraa namoonni adda addaallee seenessan durdurii sirriitti himuu danda'u taanaan qaamsochii argisiisuun isaanii kan hinoolle ta'uu hubanna. Lammaffaa hurrubbiin isaanii dhimma ibsaa jiran waliin walqabsiisanii akkuma qaama durdurii sanatti kan itti fayyadman ta'uus walfaana fayyadamuu isaaniirraa hubachuun nidanda'ama. Inni sadaffaan hurrubbii agarsiisuurratti umriin murteessaadha. Manguddoonni irra caalaa harkaan kan agarsiisan yoo ta'u dargaggoota warri ta'an wantoota qooddattoonni durdurii keessa jiru raawwatu amma danda'ametti raawwatani agarsiisuuf dhama'u. Iddoo taa'anii ka'uu barbaachisa taanaan nika'u; utaalu barbaachisa taanaan ni'utaalu.

Hurrubbii Ija, Nyaaraafi Mormaa

Seenessaan durdurii dhimmicha seenessurratti hundaa'udhaan dallanuu isaa agarsiisuuf ija babaasee haala qooddataan keessa dhaggeeffataafi daawwataatti agarsiisa. Sagalee jijjiiruutti dabalee gochi inni ijaan agarsiisu irra caalaa waan himamu sana ibsa. Ija babaasuu malees nyaara guuruu waliin yemmuun agarsiisaan jiru. Iddoon qooddataan jiru waan irraa halaala jiru ilaaluuf akka mijatu kan barbaachisu yoo ta'e, mormaan hiixachuus nimala. Mee durdurii ija, nyaaraafi mormaan hiixachuu walfaana fayyadamuudhaan seenessaan agarsiisu durdurii waa'ee leencaafi qamalee ibsu tokko haala itti aanuun yaa ilaallu:

...leencatu dur ka'ee qamaleedhaan caammaa naa hodhi jedheen jedhan. Siifan hodhaa gogaa daldeechaa fidi jetteen jedhan. Leenci ka'ee daldeecha ajjeesee gogaa irraa fuudhee itti kenne. Gogaan sun yaa gogu [laafu] jettee garbatti gatte jedhan. Achumaan akka inni bishaanitti badee du'u jettee mala tokko baafatte jedhan. 'leenci si caalu tokko garba san keechaa ba'ee gogaa narraa fudhate' jetteen jedhan. 'Eechaa dhufe inni na caalu kuni beenuu natti agarsiisi!' jedheen jedhan. Dhaqanii yoo bishaan keecha gadi laaluu gaaddiduu isaa argee itti gadi utaalee garbatti bade du'e jedhan...

Durdurii kana yemmuu seenessu keessattu gocha leencaa sochiidhaan sirriitti agarsiise. Yemmuu inni namni isa caalu jira jechaa dhageenyaan dallansuudhaan dubbatu haala inni itti lole seenessaan nyaara guuree agarsiise. Akkuma loleen laga bu'ee yemmuu masaanuu isaa ilaalu sanas seenessaan mormaan hiixata. Siirriitti hiixatee akkuma nama bishaan keessa gadi ilaaluu agarsiisa. Isas haalaan nyaara guuree loluu isaa mul'ise. Sana booda leencichi bishaanitti yemmuu utaaluu agarsiisuuf ija junuunfate. Kunis ammam akka gara jabeenyaan murtii kana fudhate gam tokkoon murtii rakkisaa ta'uu agarsiisa; gama birootiin bishaanitti of gatuun salphaa akka hintaane ijaan ilaalanii kan itti badan akka hintaane ija junuunfachuudhaan agarsiisa. Sochiin qaamaa seenessaan agarsiisu kun dhaggeeffattaaf bu'aa gaarii buusa. Akkuma waan wanticha ta'aa jiru bira jiraniitti isa dhaga'aniifi sochii inni agarsiisuun walqabsiisanii hubatu.

Hurrubbii nyaara ijaatiin walqabate seenaa Bulguu fudhannee yoo ilaalles seenessaan nyaara guuree yemmuu dubbatu kan agarsiisu haala itti aanuun ilaaluu dandeenya:

Bara durii Bulgu ilma guddifate jedhan. Ilma oggaa guddifatu ka'ee gaaf tokko warratti erge jedhan, akka warra gaafatuuf warratti erga. Oggaa warratti ergu mucaan kun warratti isa [Bulgu] hamate jedhan. Oggaa inni hamatu inni [Bulgu] mana duuba taa'ee dhaggeeffata jedhan. Jennaan manatti galee hablee qaratee eege jedhan...oggaa mucaan warraa galu, hablee sanaan 'hoodhuu na waraani!' jedheen jedhan. Hoodhu na waraani hookan sin waraanaa! jedheen jedhan...

Durdurii kana yemmuu seenessu akkuma Bulgu aaridhaan dubbatu sana mul'isuuf nyaara guuree dhiheessa. Bulgu yemmuu mucaan isa hamatu dhaga'ee ammam akka isa miidhe agarsiisuuf of waraansisee erga madaan waraanaa fayyeellee inni mucaan warratti hime sun akkuma madaa'etti jiraachuu ibsa. Kanaafuu, yemmuu 'hoodhuu na waraani!' jedhu sana aarii keessa jiraachuu isaa garmalee nyaara guuree dubbate. Asirratti haaduu ittiin 'na waraani' jedheen bakka buusuuf muka lafaa fuudhee akka nama itti laatu fuulduratti kan qabes sochii harkaa keessatti kan ilaalame waan ta'eef irra deebi'uu hinbarbaanne.

Hiixachuu

Namni durdurii seenessu akkuma sochii harkaa, ijaafi nyaara ijaatiin deeggaree seenessu waan isarraa halaala jiru qooddataan hiixatee ilaale yoo ta'e sochuma dubbatamu sanaan walqabsiisee agarsiisa. Akka itti mul'atuuf jecha qaama mudhiitii oliin amma tokko ol jedhee ilaaluuf carraaqa. Sochii kanaaf fakkeenya gaarii kan ta'u durdurii waa'ee ijoollee odaa jalatti gatamtee seenessu keessatti sochii mul'ate tokkoo ilaaluun gaaridha. Durduricha keessatti ijoollee sadi haati irraa duutee abbaan isaanii niitii biraa fuudhee isheen jibbinaan odaa jalatti gate. Manni Bulguu odaa sanatti dhihoo ture. Odaan ijoollee tanaaf mana ta'eefii osoo jiraachaa jiranii, ijoollee sadan keessaa takka mana Bulguu deemtee waan nyaatan fudhachuuf tooftaa fayyadamte yemmuu seenessu haala itti aanuun dhiheessa:

...Bulguun kuni oggaa qoraan cabsachuu deeme suuta jettee hiixattee laalti. Hiixattee laaltee akka hinjirre yoo beekte dallaaraan hiixattee seentee annanis daabboos fidattee deebiti. Gaafuma hundaa hiixattee laaltee deemuusaa erga beektee obboleewwaniif daabboofaa fiddiif. Gaafa kaan obboleettiin takka 'anatu deema' jettee hiixattees hinlaallee mana banattee seente...

Namni durdurii kana seenesse haala qoddattuun (isheen durdurii keessatti waa'een ishee seenessamu) ittiin hiixattee mana Bulguu keessa ilaalte sana qaama mudhiitii oliin hiixattee agarsiisti. Seenessicha keessatti ammuma irra deddeebitee hiixachuu qoddattuu sanaa ibsitu ofiifis hiixatti. Qooddattuu osoo hinhiixatin mana Bulguu seentellee yemmuu ibsitu hiixachuun osoo ishiirra jiru kana raawwachuu dhabuushee hiixattee agarsiisti. Hiixachuudhaan agarsiisuu kanarratti manguddoon tokkos akka durduruma kana naa seenessu gaafadheen ture. Haalli manguddichi ittiin hiixatan akka dubartii armaan olitti ilaallee (ishee haalaan hiixattee seenessite) osoo hintaane mormaa oliin hiixachuu yaalan.

Sochii isaanii kanarraas kan mirkaneeffatame sirriitti socha'aa seenessuun humna waan gaafatuuf amma dandeettii isaanii qofa raawwiin agarsiisu. Ta'us sochiidhaan agarsiisuun isaanii gita umurii kamirrattuu ni mul'ata.

Sochii Mataa

Durdurii waa'ee harreefi waraabessaa seenessu keessatti haala harreen hiccitii ofii himattee of nyaachifte namni tokkoyemmuu seenessu, sochii mataa haala ittiin agarsiise armaan gaditti ilaalu dandeenya:

Bara durii harreefi waraabeche kuffisoo wajjin taphachuu barbaadan jedhan. Harreetu tapha barbaade jedhan. Oggaa kana waraabeche 'lakkii, nawaraantaa... ati nawaraantaa si wajjin hintaphadhu' jedheen jedhan. Koottu sinxuu jettee' muddite. Lakkii ani gaafa kee kana nan sodaadhaa hinbarbaaduu' jedheen jedhan. Jennaan maaloo kuni gaafaa motii bee erbeedhaa' oggaa jettu mataa hurgufattee 'bat bat bat bat' gootee itti argisiifte jedhan....

Seenessaan kun yemmuu harreen gaafa akka hintaane agarsiisuuf mataa hurgufattu akkuma harreen durduricha keessatti raawwate jedhan sana mataa hurgufate. Mataa yemmuu hurgufatu sagaleen sochii gurraas akka dhageessisu dhaggeeffattoof ifa akka ta'u 'bat bat bat bat' jedhee dubbiiidhaan dhageessise. Sochiin seenessaan kun taasise seenaa durdurii sana keessatti baay'ee murteessaadha. Harreen mataa hurgufattee waraabessatti agarsiisuun sun seenaan durdurii kallattii biroo akka qabatu taasise. Gama tokkoon harreen tapha barbaadde waraabeche garuu gurrashee gaafa se'ee sodaate. Seenicha itti fufnee yoo hordofnu garuu dhugaan jiru itti himamaan sodaachuu dhiise. Sodaachuu dhiisuu qofa osoo hintaane ishii nyaate. Gama birootiin seenaa kana keessatti lolli harreefi waraabessaallee gaafa sana jalqabe jedhama. Gaaf sanaaf ammoo ka'umsi waraabessa sanatti hiccitii cimaa ta'ee kan ture himuu harreeti.

Kanaafuu, sochiin namni durddurii seenessu taasisu durdurii sana keessatti dhimma ijoodha jechuun nidanda'ama. Akkuma ibsamaa dhufe mataa hurgufachuun harree seenaa sana keessatti murteessaadha. Seenessaanis iddoo murteessaa kanatti sochiidhaan raawwate. Kunis sochiin seenessitoonni raawwatan durdurii keessatti dhimma murteessaa ta'e, iddoo durdurii sana kallattii jijjiirsisu ta'uusaa hubanna.

Yaaduma kanaan kan walfakkaatu durdurii waa'ee re'eefi Waaqaas yoo ilaaltee sochiin mataa seenessaan taasisse iddoo seenaan durdurii kallattii jijjiirratu akka ta'e argina. Seenessichi, "... re'eenis kaateti Waaqa akkanatti waraante jedhan. Waaqa waraantee innis ishii abaare jedhan..." jechuudhaan itti fufa. Asirratti akka waan gaafa qabuu sochii mataatiin waraanuu yaaludhaan agaarsiise. Durdurichi ittuma fufuudhaan waaqnis lafarraa fagaachuuf murteesse. Re'ees akka abaare seenessa. Iddoon sochiin mataa itti raawwatame sun durdurii kana keessatti murteessaadha. Waaqa waraanuun ishii akka inni lafarraa olfagaatuuf sababa ta'e; ishiinis abaaramtee eegeen ishii ol dacha'ee hafe.

5. Guduunfaa

Qorannoo kana keessatti namni durdurii himu durdurii himamu sanarratti hangam akka dhiibbaa geessisu xiyyeeffannaadhaan ilaalamee jira. Yemmuu durduriiin seenessamu sochiin qaamaa namni durdurii sana himu taasisu bu'aa guddaa kan qabu ta'uu isaa agarre.

Akkaataan seenessaan durdurii tokko itti himu, durdurii sanaaf dhama akka laatus haala qabatama qaaccessa kutaa armaan olii keessatti dhiyaateraa hubachuun danda'amee jira. Seenessi hurrubbii yookiin sochii qaamatiin deeggarama, kan jecha qofaan ibsame caalaa sammuu dhaggeeffattoota keessatti bocamee hafuuf shoora guddaa akka taphatu haala jirurraa tilmaamuun nidanda'ama.

Hurrubbii (sochii qaamaa) sanniin keessaas sochii kan mormaafi mormaa olii (kan mataa, kan nyaara ijaa, kan ijaa, kan mormaa), kan harkaa, kan qaama guutuu, akkasumas yemmuu hiixatu qaamota socha'an kan dabalatufaa eeruun nidanda'ama. Afoola seenessuun hurrubbiiwwan kanneen fayyadamuudhaan kan hojjiirra oolu waan ta'eef dhimma seenessamu sanatti lubbuu kan horu jedhamuullee akka danda'u beekuun barbaachisaadha.

Dururii qorachuun qabiyyee qofa osoo hintaane hurrubbii (performance) isaa waliin ta'uu akka barbaachisuufi innis sochii namni seenessu taasisu waliin viidiyoodhaan waraabanii tursiisuun murteessaa akka ta'e akka yabootti eeruun nidanda'ama. Gamaa biraatiin, ga'een nama durdurii seenessuu akka laayyootti kan ilaalamu waan hintaaneef, kallattii biroonis (gama xiinqooqaafa'annis) osoo qoratamee beekumsi haaraafi dabalataa argamuu akka danda'u tilmaamuun ni danda'ama.

Wabiilee

Ball, J. (1954). *Style in the folktale*. Folklore, Vol. 65, No. 3/4, pp. 170-172 Taylor & Francis,

Ltd. on behalf of Folklore Enterprises, Ltd. (Dec., 1954)

Bascom, W. (1965). The Forms of folklore: Prose narratives. Published by American Folklore Society. *The Journal of American Folklore*, Vol. 78, No. 307

(Jan. - Mar., 1965), pp. 3-20.

Bauman, R. (ed.), (1977). *Verbal art as performance*, Illinois: Waveland Press.

Bauman, R. (ed.), (1992). *Folklore, cultural performance, and popular entertainments: A communications-centered handbook*. Oxford University Press, Inc.

- Bowden, M. (2010). *Winning Body Language: Control the Conversation, Command Attention, and Convey the Right Message-Without Saying a Word*. McGraw-Hill Companies, Inc.
- Desta Desalegn. (2015). *A Functional study of Tulama Oromo oral prose narratives*.
Unpublished PhD Dissertation, Addis Ababa University.
- Dastaa Dassaalany. (2018). Akkaataa himiinsa durdurii oromoo tuulamaa. *Gadaa Journal/ Barruulee Gadaa*. Volume-1 No. 1 pp.78-92 January 2018.
- Dorson, R. M. (ed.) (1972). *Folklore & Folklife: An Introduction*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Finnegan, R. (1992). *Oral traditions and the verbal arts. A guide to research practices*. London and Newark: Routledge.
- Finnegan, R. (2012). *Oral literature in Africa: World oral literature series: Volume 1*. Open Book Publishers
- Muleka, J. (2014). "Theory in the Study of African Oral Literature: The Oral Artist's Agenda." *Journal of Arts and Humanities (JAH)*, Volume -3, No.-7, July, 2014
- Nwi-Akeeri M. (2017). *Research Journal of Humanities and Cultural Studies* Vol. 3 No.2
2017 ISSN 2579-0528 www.iiardpub.org
- Okpewho, I. (1992). *African oral literature*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Sims, M. and Stephens, M. (2005). *Living folklore: An introduction to the study of people and their traditions*. Utah State University Press / Logan, Utah
- Sumner, C. (1996). *Oromo Wisdom Literature: Volume III: Folktales Collection and Analysis*.
Publiser: Gudina Tumsa Foundation.
- Thompson, S. (1946). *The folktale*. New York: The Dryden Press; Digitalized by Google.